

FRI-2G.403-1-LL-04

IVAN SHISHMANOV – THE REFORMER AND THE BULGARIAN EDUCATION⁵

Assoc. Prof. Velislava Doneva, PhD

Department of Bulgarian Language, Literature, History and Art,

University of Ruse “Angel Kanchev”

Tel.:0886060299

E-mail: doneva_v@uni-ruse.bg

Abstract: *Prof. Ivan Shishmanov is the Bulgarian intellectual, who served the Bulgarian socio-political and cultural life as a devoted man of science and as a statesman for 40 years. He was only 28 when he worked on the Law on Public Education of 1890, during the mandate of Minister Georgi Zhivkov. Later he was a minister in the same Ministry (1903-1907). With his educational policy, which is the subject of this research paper, Prof. Ivan Shishmanov proves that the educational factor has an enormous impact in the modern state and for this reason, he had been working as a real master on the institutional construction of Bulgarian culture, education and science. The ideas of the professor in Bulgarian studies Ivan Shishmanov for the schools in Bulgaria have their modern projections in Bulgarian education today.*

Keywords: *Ivan Shishmanov, education, programme, reforms, school, teacher.*

ВЪВЕДЕНИЕ

Тази година се изпълват 160 години от рождението на проф. Иван Шишманов – българския интелектуалец, необикновен ентузиаст, който 40 години служи на българския обществено-политически и културен живот като предан човек на науката, като държавник, свидетел и участник на важни събития и процеси, на решителни жестове в трудните времена на новата ни история. Личност достойна, почитана и уважавана, която поддържа лични и социални връзки с дипломати и политици от международен ранг, с бележити представители на българската и европейската интелигенция.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Впечатляващ е списъкът на неговите съзидания като един от строителите на нова България. Заедно с А.Т. Балан и Б. Цонев е сред първите преподаватели във Висшето училище, които полагат основите на академичната литературна история, теория и критика (1888 г.). Работи в областта на българистиката (фолклор, етнография, етногенетиката, историята на възрожденското ни културно движение, народното образование и възпитание, читалищното дело), на балканистиката и славистиката в сравнително-исторически план. Има повече от 300 научни публикации. По негова енергична инициатива и съдействие са създадени и открити Народният театър, Музикалното училище, Рисувателното училище, Народният етнографски музей, Археологическото дружество, Учителско-лекарският съюз, Читалищният съюз, Институтът за слепи, училище за глухонеми деца, първата детска забавачница в България, Българската секция па ПЕН-клуба. Създател и редактор е на научното издание Сборник за народни умотворения, наука и книжнина (1889-1902 г.), участва в редактирането на професорското списание „Български преглед“ (1883-1900 г.), ускорява с подкрепата си списването от проф. Стефан Младенов и Стефан Попвасилев „Езикословно, научно-популярно филологическо списание Родна реч“ (Vasilev 1921: 29).

⁵ Докладът е представен на конференция на Русенския университет на 28 октомври 2022 г. в секция Езикознание и литературознание с оригинално заглавие на български език: РЕФОРМАТОРЪТ ИВАН ШИШМАНОВ И БЪЛГАРСКОТО ОБРАЗОВАНИЕ. Разработен е по научноизследователски проект: „Изследване на българския национален характер през призмата на хуманитаристиката и изкуството“, 22-ФПНО-01.

В продължение на 40 години проф. Шишманов наблюдава, следи отблизо творчеството на Иван Вазов. В резултат от проведената с него анкета се появява значимото му изследване „Иван Вазов. Спомени и документи“, излязло след смъртта на своя автор. Шишманов е първият български професор, допуснат до академична катедра в Германия – през есента на 1923 г. Там чете курс „Славянският свят“ за специалността Славянска филология в университета „Алберт Лувиг“ във Фрайбург. През 1917 г., когато е председател на Съюза на българските учени и писатели, посещава Германия, Швеция и Дания, за да се запознае с обществените настроения около Европейската война. Той е първият българин, който посещава световноизвестния литературен критик – датчанина Георг Брандес (отлично познава капиталния му труд „Главните течения в литературата на XIX век“) и беседва с него относно позициите му за Берлинския конгрес и съдбата на Македония. През 1917 година е български пълномощен министър в Украйна. *Иван Димитров Шишманов бе олицетворение на културната съвест у българина – не пести високата си оценка за него съвременникът му проф. Константин Гълъбов. - За него културната дейност не беше забава, както за други – не беше израз на празна суета: тя беше изпълнение на строга нравствена повеля и черпеше сила от съкровено верую, че нашият нещастен народ, изложен постоянно на заплашвания, може да бъде спасен чрез културно издигане. И работеше като спасител, без да признава граници, като прекрачваше постоянно чертата на чисто културната дейност, за да навлезе в обществената. Защото беше един Гьотевски човек... с едно Гьотевско схващане на политиката като народно труженичество* (Galabov, 1928: 16-17).

Изключително големи са заслугите на този именит българин, наша представителна фигура в европейските интелектуални среди, за българската народна просвета, за българското учебно дело. *Откъм тая страна никой между покойните и живи бивши министри на народното просвещение в България не може да се мери с Ивана Шишманов – резюмира проф. Стефан Младенов (Mladenov, 1928: 8).*

Шишманов е възпитаник на европейски университети. Първоначално завършва Педагогическо училище във Виена (той е само на 14 години, а вече е осиротял напълно), там го отвежда и настанява самият Феликс Каниц. За кратко учителства в родния Свищов, следват университетите в Йена, Лайпциг и Женева, където изучава древноизточни literatury, философия, езиковедие. След като защитава дисертация в Лайпциг (1888 г.), започва работа като висш чиновник в Министерството на народното просвещение, после е инспектор и заедно с това преподавател в новооткритото Висше училище. По-късно оглавява същото министерство (1903-1907 г.), където полага основите на широка програма за развитието на българското учителско дело, просвета и култура. Преди това, когато е само на 28 години, работи върху Закона за народното просвещение от 1890 г. по времето на министър Георги Живков в кабинета на Стефан Стамболов. Оттук започва епохалното му дело за българското училище.

В обвързаността на Иван Шишманов с училищната политика в България безспорно влияние има възрожденската личност на баща му Димитър Шишманов – просвещенец, подвижен човек с талант на търговец, учител и театрал, който открива първото българско специализирано търговско училище. Пише брошури за необходимостта от образование и на момичетата. Синът наследява и развива бащините си способности, талант и темперамент. Много добре проумява цената на знанието и образованието. Нещо много важно, което носи от предците си – силно харизматично влияние върху съвременниците си.

Отхвърля два пъти предложение да стане министър на народната просвета. Съгласява се с условието да му се даде възможност да осъществи своя подготвена Програма в областта на образованието и културата – добре премислена, балансираща между европейския опит и националната специфика. Тази програма той представя в реч пред Народното събрание през 1904 г. Не успява в пълнота да я изпълни, но след него остават съществени нововъведения в образователната система. Впрочем, има много проекти за културния, образователния и научния живот, но по мнение на проф. Михаил Арnaudov (Arnaudov 78: 7), негов студент и последовател, е зле разбирани и спъвани в работата си като министър. И мъката,

разочарованието от консервативното мислене не изчезват никога у демократа и хуманиста Шишманов. Във в. „Пряпорец“ от 1905 г. четем нападките на опонентите му: *Това действително е повече политика, отколкото учебно дело /.../ Резултатите от тая политика са: 1. Пълна разюзданост на учебното дело. /.../ 2. Авторитетът на Министерството и на училищната власт изобщо е окончателно дискредитиран. /.../ 3. Учителството се лута без компас из капризната и неясна политика на Шишманова; то не вижда никъде нравствени норми. /.../ 4. Училището под управата на Шишманова ни носи деморализация, която широко прояда народните ни основи.* (Yanev, Borisova, Petkov, 2003: 6)

Няма систематизирано изследване на Шишмановите усилия, инициативи, решителни действия, свързани с училищното дело, с доизграждане и реформиране на образователната система. А става дума за градивна обществена, организационна, административна дейност, която предлага ценни стратегически идеи и нововъведения, осъществена с далновидност, отдаденост, сърцатост, с позиция, отвеждаща училищното дело като част от културната държавна политика, като част от духовния живот на България. Богата информация, така да се каже от първа ръка, се открива в спомените на Стилиян Чилингиров (1881-1962) – писател, учител, специализирал история на литературата в Берлин и Лайпциг, един от основателите на Съюза на българските писатели, директор на Народната библиотека (1921-1922), на Етнографския музей (1923), председател на Читалищния съюз. В спомените си („Спомени. Моите съвременници“, I том, 1955 г.) в повече от 50 страници той гради образа на учения с европейска известност, на бляскавия вития на академичното слово, на *свръхблагородният като човек, най-човечният между хората у нас* (Chilingirov 2015: 51), но най-много страници са посветени на реформаторската политика на Шишманов в образованието за уредбата на класните училища, за обществения статут на учителя.

Ето и по-важните акценти на реформаторското мислене и дейност на проф. Иван Шишманов:

1. Статут на учителя – не безволеви, безпрекословно подчиняващ се на шаблона и рутината чиновник, свободна личност със служебен стабилитет, който работи за своето самоусъвършенстване. Ново отношение към учителя и неговия труд, зачитане не само на елементарните му човешки права, а признание и преклонение заради важността на ролята му в обществото. *Бедата се криеше в навика у българина – пише Чилингиров – да гледа на учителя не само като на един от най-незначителните държавни чиновници, като на пето колело, както беше се изразил някога Стефан Стамболов, но и като на човек, от по-низша категория. И това от страна на един народ, който дължеше своето възраждане тъкмо на учителя* (Chilingirov, 2015: 33). В тези обстоятелства се ражда идеята за създаване на Учителски съюз. В реализирането ѝ учителството избира за свой водач проф. Иван Шишманов.

2. По отношение на материално-икономическото състояние на учебното дело: да се изтегли специален държавен заем за построяване на хигиенични училищни сгради, урегулиране заплатите на учителите, получаване на надбавка за написване на учебни пособия, уредба на училищната библиотека и пр. В тази връзка Шишманов разглежда въпросите за ненамесата на държавата в автономните права на общините, както и за учредяване на специални училищни фондове, за изравняване на заплатите на мъжете и жените в учителската професия, на работещите в града и на село. Законотворецът смята, че трябва да бъдат подпомагани с държавни субсидии *научни, образователни и филантропически дружества* (Chilingirov, 2015: 58), защото със своята целенасочена дейност могат да бъдат полезни в много голяма степен на министерството. Инициатор е на откриване на безплатни ателиета за талантиливи млади художници, на каса за нуждаещите се доказани литературни таланти, на откупка на качествени литературни произведения,

раздаване на премии, поддържане на специален клуб на литераторите и нещо много съществено за защитата на интелектуалния труд – Закон за литературната собственост.

3. Вече като министър Иван Шишманов разглежда съществуващите типове училища под ведомството на просветното министерство: основни, средни, специални и висше училище (по-късно предлага да се преименува на университет), и доколко продължителността на техния курс отговаря на образователните нужди на българите; дали основното училище трябва да гони професионални или чисто образователни цели. Министърът съзира проблеми преди всичко в девическите средни училища, предлага девическите гимназии да се приравнят по програма с мъжките, да се отделят педагогически клонове и в тях да се обособят няколко специални девически училища, за да могат жените-учители да участват във всички нива на образователния процес. Интерес предизвиква нестандартното му предложение, подсказано от практиките в Италия и Дания, за селския учител като образцов стопанин. Става дума да се направи опит за *създаване на малки образцови ферми при педагогическите училища, гдето кандидатът за селски учител да може на практика да научи онова, което най-интересува селянина: как може да се уреди едно рационално стопанство* (Chilingirov, 2015: 56). По този начин общината има възможност да засвидетелства подкрепата си за учителя като доброволно му представи част от селската мера за обработка. Но предупреждението е: *икономическите интереси да не погълнат интересите му към училището и обществото* (Chilingirov, 2015: 56). По повод твърденията, че има вече много училища и дори някои трябва да се закрият, Шишманов прави нарочна директорска конференция и нейните разисквания показват, че на 230 000 жители има 1 мъжка гимназия (в столицата е само една) – обстоятелство, което нарежда България много назад сред европейските страни. Нещо тревожно – намалява броят на учениците, особено тези, които идват от селата. Обяснението е създалата се невежествена нагласа, че гимназиите „отвличат селянчета от угара, от ралото“, че те дезертирали от бащините си къщи, за да „пълнят гимназиите и да стават чиновници“ (пак там). От министър Шишманов тръгва идеята за учредяване на държавни специализирани училища за слепи, глухонemi и слабоумни деца. Изключителна е грижата му за физически недъгавите деца. В резултат – възниква Институтът за слепи деца. В чужбина се изпращат млади хора, за да се подготвят за ръководители на такива училища. Тази грижа дава своите добри плодове, но за съжаление следващите министри тръгват в обратна посока с нелепото обяснение – липса на средства. А Шишманов, въпреки оскъдния бюджет, поставя основите на Училищно-лекарски институт. Целта е здравната профилактика – да си запази здравето на здравите. Той е сред първите у нас, който се обръща към физическото образование, а то, според него, се постига не само чрез гимнастика, а и чрез труд. Затова се увеличават часовете по ръчна работа, земеделска работа, облагородяване на плодни дървета и пр. За да се преодолее образователното еднообразие, министерството поставя началото на професионалното образование. Реформата предвижда освен общообразователни училища с различни учебни програми и професионални курсове към горния етап на основните училища, така, както е във всички просветени страни, и разни видове училища с различни цели и предназначение. Още през 1906 г. Шишманов има желание да се открият и т. нар. допълнителни училища (освен вечерните и празничните) по образец на германската образователна система. Те са със същата функция като днешното продължаващо обучение или учене през целия живот. Към своето образователно царство професорът иска да приобщи и възрастните – човек се учи, докато е жив. За осъществяване на това обучение разчита не само на университета и академиите, но и на музеите, читалищата, общинските и пътуващите библиотеки. Призовава университета да отвори врати за научно-популярни курсове *за едно разпространение на по-*

високото образование по примера на английското University Extension (Chilingirov, 2015: 58). Активното сътрудничество на образованието и културните институти, в което двете страни се допълват и развиват, е един от акцентите в просветната му политика, но това е друга голяма тема – за културната му стратегия. За съжаление този проект остава неосъществен от по-късните му приемници в министерството.

4. За да е уверен в резултатите на реформаторската си образователна политика, министър Шишманов често се обръща към европейския опит. Изпраща свои чиновници, учители, университетски преподаватели да проучват, да специализират в научно-образователни области, които все още не са развити в България. Работи активно за динамизиране на българо-румънските културни взаимоотношения. От Елена Сюпюр научаваме (Sjupjur, 1973: 85), че едни от основните въпроси, които Шишманов поставя, са подготовката на специалисти за изучаване на балкански фолклор и етнография на основата на сравнителния метод; създаване на школа за специалисти по сравнително изследване на „югоизточно европейските култури, владеещи всички балкански езици“; издигане на балканистиката в самостоятелна дисциплина, но свързана с европейския контекст. Професорът е заинтригуван от реформаторската и енергична работа на Спиру Харед, тогавашен просветен министър на Румъния. По негова покана през 1904 г. Шишманов посещава северната ни съседка, участва в множество разговори, дискусии, среща се с учители, с просветни дейци във връзка с организацията на образователния живот в Румъния.

5. Силна е министерската политика в социалната си част. Тя предвижда държавни субсидии за сиропиталища, за забавачници, ясли, ученически трапезарии, за създаване на каса за бедни студенти, за летни селища за деца, за Софийската mensa academika, дори и за частни учебни заведения. С Окръжно от 23 октомври 1904 година министърът учредява ученически спестовни каси с благотворителна цел. Моралният урок тук е не само взаимопомощта, а и възпитание на спестовност, сплотеност и честност у подрастващото поколение.

6. В едно от многобройните педагогически издания (само в периода 1880-1897 г. те са повече от 10), списание „Училищен преглед“, Шишманов не само публикува свои статии, но и обнародва министерските си предписания и нареждания. „Училищен преглед“ е изпълнен с десетки страници окръжни от министъра до директори, инспектори, за уволнения, възнаграждения на образцови учители, сведения за неплатени такси и прочие. Така всички, свързани с образованието, могат да прочетат нарежданията, препоръките, съображенията и изискванията му. Например: в учителските съвети и конференции да не се пуши; промени в правилника за управление на гимназиите и педагогическите училища, с които се дават големи правомощия и отговорности на учителските съвети, закриват се дисциплинарни съвети и се забраняват телесните наказания, спират се годишните конфиденциални рапорти на директори и ревизори за работата на учители – вместо единствено да попълват министерските архиви, „нека на учителя се казват грешките прямо в лице, нека му се обажда как трябва да ги избягва, нека знае какви оплаквания съществуват против него в обществото и в Министерството, нека му се даде възможност и да се оправдае“ (Окръжно от 1.10.1904 г., „Училищен преглед“, ян. 1905, кн I, год.X). Препоръчва се да се излъчат измежду учителските колективи учители-възпитатели, *които притежават особени възпитателски способности и голяма любов и състрадание към децата, да работят с трудни ученици, които се нуждаят от по-силен надзор* (Окръжно от 29.10. 1904 г.).

Министерството изрично задължава всички гимназии в страната в края на всяка календарна година да изпращат по няколко тетрадки за класни и домашни упражнения по математика, български език, „новите езици“ на ученици от всички класове, както и „сбирка от предмети по ръчна работа“. С нарочно Окръжно от директорите на мъжките гимназии в София, Търново, Пловдив, Русе и Варна се изисква да подберат рисунки и чертежи,

изработени от всички класове през учебната 1902-1903 година, за да се представят на изложба в Сент Луис, САЩ.

Министър Шишманов превръща окръжните в инструмент, чрез който непрекъснато събира и обобщава информация за българската образователна система и наред с това дава методически указания за работата в нея. Например:

- да се докладват писмено глухонемите бедни деца от всеки окръг;
- да се представи списък на всички ученици, деца на бежанци от Македония и Одринско;
- препоръчва се релефна карта на Балканския полуостров за учебно помагало;
- въвеждат се занятия по ръчна работа, например учениците да се научат да си подвързват тетрадки, да изработват от дърво кутийки, линейки, дори малки етажерки за книги, малки столчета и масички и за преподаването да се търсят специалисти, следвали курсове в Швеция, Германия, Швейцария или Франция;
- изпращат се упътвания за провеждането на зрелостен изпит в гимназиите, както и за включения в него учебен материал;
- да се вписват точни антропологически данни в „здравословните книжки на учениците“;
- издаване на заповеди за изключване на ученици за фалшификация (например за подправена година на раждане);
- провеждането на анкети за одобрението или отхвърлянето на учебници;
- във връзка с колегиалността между учителите и запазване на авторитета на съсловието изрично им се забранява да се критикуват взаимно пред учениците и обществото, вместо това се препоръчва „другарски съд“.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Със своята образователна политика Иван Шишманов доказва, че образователният фактор има огромно значение в модерната държава, затова той работи като истински стопанин върху институционалното изграждане на българската култура, просвета и наука. В отношението му към учебното дело, в енергията, целеустремеността му се открояват дисциплината и ерудицията на големия учен, благородството и демократизма на личността. *Тоя род личности – пише Михаил Арnaudов, - представлява живата съвест на народа ни, те са пророците на нашето превъзпитание и въздигане като нация, и към тях ние трябва да се обръщаме по-често и всякога, когато бодростта ни или вярата ни е застрашена от апатия или отчаяние* (Arnaudov 1978: 7)

Днес ние живеем в такова време, без идеализъм, с присвояван от политици патриотизъм, в често безплодно търсене на изгубени ценности, дълбоко пропукана, объркана образователна система...

Стореното от проф. Иван Шишманов ни дава вярата и силата като преподаватели да следваме неговото мерило за идеализъм, патриотизъм и морал. Така ни напътства един от неговите завети: *Искате ли да бъдете големи – подигнете народа и тогава застанете над него като ръководители. Над хора, а не над стадо от овци!* (Chilingirov, 1928: 20)

REFERENCES

Arnaudov, M., 1978. *Homage to Shishmanov's Shadow*. In Pulse, 20 June 1978, issue 13 (**Оригинално заглавие:** Арnaudов, М., 1978. Поклон пред сянката на Шишманов – в: Пулс, 20 юни 1978, бр. 13).

Yanev, S., Borisova, B. and Petkov, S. (Eds.), 2003, *Atlas of Bulgarian Literature*. In Flag, Year VIII, 1905, issue 60, p. 6 (**Оригинално заглавие:** Атлас на българската литература, съст. С. Янев, Б. Борисова, С. Петков (2003). Пряпорец, год. VIII, 1905, бр.60, с. 6).

Vasilev, S., 1971, *Ivan Shishmanov and His Critical Reviews. In Builders of the Mother Tongue*, 1921, vol. IV, p. 29 (**Оригинално заглавие:** Василев, Ст. (1971). Иван Шишманов и неговият критически език – в: Строители на родната реч, 1921, кн. IV, с. 29).

Galabov, K., 1928. *The Legacy of Shishmanov*. In *Native Speech*, 1928, Year II, book 1, pp. 16-17 (**Оригинално заглавие:** Гълъбов, К. (1928). Шишмановият завет – в: Родна реч, 1928, год. II, кн. 1, с. 16-17).

Mladenov, S., 1928. *The Scientific Work of Prof. Ivan Shishmanov*. In *Native Speech*, 1928, Year II, vol. 1, p. 8 (**Оригинално заглавие:** Младенов, Ст. (1928). Научното дело на проф. Иван Шишманова – в: Родна реч, 1928, год. II, кн. 1, с. 8).

Sjurjur, E., 1973. *Ivan Shishmanov and the Romanian-Bulgarian Cultural Relations*. In *Literary Thought*, vol. 2, p. 85, pp. 90-93 (**Оригинално заглавие:** Сюрюр, Е. (1973). Иван Шишманов и румъно-българските културни взаимоотношения – в: Литературна мисъл, кн. 2, с. 85, с. 90-93).

Chilingirov, S., 1928. *A Memory of Ivan Shishmanov*. In *Native Speech*, 1928, Year II, vol. 1, p. 20 (**Оригинално заглавие:** Чилингиров, Ст. (1928). Един спомен за Иван Шишманов – в: Родна реч, 1928, год. II, кн. 1, с. 20).

Chilingirov, S., 1955. *Memories. My Contemporaries*. Sofia, 1955, vol. 1 (**Оригинално заглавие:** Чилингиров, Ст. (1955). Спомени. Моите съвременници, С., 1955, т. 1).